

KIRKER SOM LEVENDE KULTURARV

Et manifest

*"Alt, hvad der ikke hviler på fortidens fundament,
bliver hurtigt forældet"*

Robert Pogue Harrison

Manifest, Kirker som levende kulturarv

Oktober 2025

Forsidefoto: Sneum Kirke af Mette Fauerskov

"Kirkerne er og bliver vores ældste, fineste og mest omfattende bygningskulturarv, og det påhviler os alle, uanset hvor meget eller lidt de bruges, at vedligeholde og bevare dem, deres udsmykning, inventar og gravminder"

Per Kristian Madsen, tidligere direktør for
Nationalmuseet

Indhold

Forord	4
Kirkerne som bærere af tid og erindring	7
Kritiske perspektiver og nye visioner	8
Fortsat indviede bygninger	9
Kirkerne som selvejende	9
Et nyt og mere generøst blik	10
Konkrete eksempler – billeder i landskabet	11
Kirkerne som resonansrum	11
Konkrete råd	12
Kirkerne som langsomhedens og nærværets huse	14
Litteratur	15
Fotos	15
Tak	15

Forord

Dette manifest er et bud på at løfte blikket og sætte en vision for noget af det mest betydningsfulde i det danske landskab: de gamle romanske og gotiske landsbykirker, som står som stille vidner i landskabet og fortæller om alt det, de har oplevet. En ambition, der rækker ud over, hvad et bureaukratisk og økonomisk paradigme kan tilvejebringe – og som undgår en gold instrumentalisering, som så let sker i vores tid.

De fleste af de ca. 1700 middelalderkirker er i god brug¹, ikke mindst når man betænker befolkningens størrelse i de mange mindre landsbyer og i det åbne landskab, hvor vi møder mange af dem. Kirkegårdene omkring de gamle kirker tjener desuden fortsat som begravelsessteder, passet med omhu af lokale gravere.

Nogle kirker bruges kun sjældent, og enkelte, ganske få af disse kirker, er på vej ind under den nye centrale enhed for middelalderkirker – en enhed, hvor menighedsråd efter en længere proces kan frasige sig ansvaret og lægge kirken i en central fond inden for folkekirken. Enheden skal desuden rådgive de menighedsråd, som har gamle middelalderkirker.

Den nye enhed bliver nu en realitet. Netop derfor må vi stille os selv det afgørende spørgsmål:

- Hvordan skal vi betragte de kirker, som flyttes ind i enheden, og hvordan skal rådgivningen finde sted?
- Hvordan skal samspillet fremover være mellem menighedsråd, provsti og stift/biskop og stiftsøvrighed?
- Hvortil tjener den nye enhed i forhold til det allerede eksisterende gode arbejde, som gøres i landets ti stifter med inddragelse af Nationalmuseet, kongelige bygningsinspektører, kirkegårdskonsulenter m.fl. Et rigt arbejde, som giver plads til at sammenholde og afveje forholdet mellem ønsker til brug og funktion, historisk arv, genbrug, æstetik og de landskabelige værdier.

Dybest set er mit anliggende med dette manifest at sætte fokus på:

- Hvilken ånd skal bære synet på de danske middelalderkirker i de kommende år?
- Hvordan kan vi styrke deres skjulte ressourcer, den hellig arv og de levende aktiver, kirkerne har af betydning for både land, lokalsamfund og menneske?

De gamle kirker vil fortsat være en del af vores landskab. Opgaven bliver derfor for os at fastholde fokus på kirkerne som kulturbærere og som steder præget af mange århundreders menneskelig erfaring og indlejret kristendom, samt som universelle holdepunkter af eksistentiel karakter – både for de få kirker, der flyttes ind i enheden, og for alle de øvrige.

Manifestet udspringer af flere års debat, kritik og uenighed. Det har skærpet mit blik for, hvor væsentligt det er, at kirkerne ikke reduceres til regnestykker eller prikker på et kort. Hver kirke er unik og har sin historie knyttet til den lokale historie.

Kulturarven er vigtig, ikke fordi den kan måles, men fordi den giver mening, dybde og resonans i vores liv. Tiden er nu til at løfte samtalen fra forvaltning til vision. Vi skal højne bevidstheden om denne kulturarv som noget eksistentielt vedkommende og værdifuldt.

Jeg håber således, at disse visioner og refleksioner kan inspirere til, hvordan vi fremover betragter, værner om og bruger de middelalderlige kirker – ikke som fortidslevn, men som betydningsfulde og levende huse – også der, hvor de ikke længere anvendes til gudstjeneste

Elof Westergaard

Biskop over Ribe Stift

¹ "I det nuværende Danmark er der i to optællinger fra 1990 og 1993 angivet en total for kendte sognekirker på henholdsvis 2689 og 2692. Af dem er 1516 bevarede romanske kirker, mens 168 er gotiske. Det giver 1684 bevarede landsbykirker fra middelalderen". Per Kristian Madsen, 31.

"Det første, som jeg altså skal gennemgå med kirkeværgerne og jer alle, er denne kirke og dette Guds hus, hvorfra kirkeværgerne jo har deres navn. De hedder kirkeværger, fordi de skal værge, forsvare, kirken og tage sig af den, sørge for, at den får, hvad den skal have. De skal også opkræve det, man skylder den, og i det hele taget ordne kirkens forhold sådan, at den kristne almue til hver en tid uhindret kan høre Guds ord herinde. Det er det, som kirkeværgerne skal tage sig af. Hvis de ikke gør det, skal de hedde kirkeforværrere og ikke kirkeværger. Kirke kalder vi dette sted inde og ude, sådan som den står her bygget af sten og kalk, og det kan I takke jeres forældre for. Ja de, der er gået bort skal takkes, fordi de vedligeholdt dette sted til gode for jer, længe før I blev født til verden. Hvis denne kirke ikke stod her nu, så var I nok ikke kommet på den tanke at opføre en sådan bygning. Nu skal I også vedligeholde den kirke, som jeres forgængere har bygget, jeres børn til gode, for at også de kan få Guds salige ord at høre herinde, når jeres hoveder engang ligger og sover herinde i kirken eller ude på kirkegården"

Biskop Peder Palladius, En Visitatsbog

Kirkerne som bærere af tid og erindring

De gamle kirker står i landskabet som vidner – ikke blot om en svunden tid, men om en særlig måde at erfare verden på. De rummer mange lag af menneskelig aktivitet, tro og kultur, som stadig kan sanses. De mange gamle kirker i Danmark er en kulturarv, som i omfang og arkitektonisk og landskabelig værdi ikke findes ret mange steder i verden – måske ingen. De er huse ældre end nationen selv – ældre end de fleste ord, vi har til rådighed. De er som ankre med fortøjninger ned i dybet, som den svenske forfatter Maja Hagermann så fint har beskrevet kulturarv.

De fleste kirker bruges på årets søn- og helligdage og danner rum for livets væsentlige begivenheder. De er yndede mål for turister fra både ind- og udland. Selv der, hvor brugen er sjælden, mister de ikke deres betydning. De står som spor, tegn på evangeliets forkyndelse og menneskelivets kontinuitet – kristendommens og kulturens hukommelse i landskabet. Og de er derfor også en af grundene til, at den danske befolkning i så høj grad er medlemmer af den danske folkekirke og så gerne betaler deres kirkeskat.

Den finske arkitekt Juhani Pallasmaa har understreget, at arkitekturens opgave overskrider det funktionelle: "Bygningskunstens opgave er at tydeliggøre og relatere den menneskelige eksistens og give den betydninger, der overskrider det verdslige".

Kirkerne står stille i landskabet, men de lever og ældes med os. Hvert møde med dem kan give os en erfaring af både øjeblikkets friskhed og livets dybde – som når vi lader hånden glide over kvaderstenen, mærker granitten, eller træder ind i rummet og fornemmer, at verden fornyes gennem de kristne symboler og historiens spor.

De er bygget af hænder, der for længst er døde, men som byggede til noget, som har været i snart 1000 år. Og de kræver stadigvæk menneskehænder – murere, der ved, hvordan mørtlen blandes, og tømrere, der med nænsomhed skærer bjælker, så det gamle bevares.

Som Juhani Pallasmaa skriver, skaber god arkitektur et mikrokosmos, en hel verden, hvor fysiske og mentale strukturer forenes og giver os en oplevelse af sammenhæng og betydning. Kirkerne er netop sådanne mikrokosmos, bærer en åndelig dimension, hvor tidens langsomhed og menneskets virke mødes.

Kritiske perspektiver og nye visioner

Arkitekturens og kulturarvens betydning må også afspejles i de strukturer, vi opretter for at tage vare på kirkerne. Etableringen af den nye kirkelige enhed, som skal rådgive menighedsrådene og kan overtage ansvaret for visse kirker, udspringer af sekularisering, urbanisering og deraf følgende økonomiske forskelle på tværs af landet.

Enheden må derfor ikke blive et sted, hvor man “kommer af med” kirker. Den skal tværtimod fremme det lokale ejerskab, inspirere til ideer og understrege kirkeværgens betydning – hvordan kærlighed og veneration for kirken er afgørende.

Opgaven er ikke kun teknisk eller organisatorisk, men også åndelig og kulturel: Hvordan bevarer vi forbindelsen mellem kirke, landskab og menneske, når ejerskabet flyttes? Den valgte model rummer muligheder, men kræver en klar åndelig og teologisk forståelse. Vi må bidrage til et nyt narrativ – et, der ikke ser de gamle bygninger som problemer, men som levende, meningsbærende huse.

Hvis enheden overhovedet skal give mening, skal den gøre sig overvejelser over bygningernes betydning. Den må medregne alle perspektiver på tværs af fag. Et arbejde, som allerede i dag løftes i de stifter, hvor menighedsråd sammen med sagkyndige, konsulenter og biskop drøfter det enkelte projekt f.eks. på konsulentrunder. Det er vigtige dage, hvor vi på lokationen får lejlighed til at se og drøfte byggeprojekter, som menighedsrådet tager initiativ til, for at passe på deres kirke og tjene kirkelivet.

Ligesom man i sin tid satte teologer og musikere sammen i Folkekirkens Liturgisk Forum, kunne man sætte teologer, bygnings- og landskabsarkitekter, historikere og andre folk sammen i den nye kirkeenhed. Det kunne give perspektiver, som vil være frugtbare, ikke kun for kirken men også for resten af samfundet – og ikke bare handle om, hvad vi skal stille op med bygninger, som ikke skal bruges mere. Det kunne forny den fælles fortælling om de danske kirker, som en unik kulturarv.

Opgaven er altså ikke kun teknisk eller organisatorisk, men også åndelig og kulturel:

- Hvordan bevarer vi forbindelsen mellem kirke, landskab og menneske, når ejerskabet flyttes?

Den valgte model rummer muligheder, men det kræver en klar åndelig og teologisk forståelse samt sans for arkitektur, landskab og historie. Vi må derfor bidrage til et nyt narrativ – et, der ikke ser de gamle bygninger som problemer, men som levende, meningsbærende huse og vigtig kulturarv.

Fortsat indviede bygninger

Når ansvaret for nogle kirker flyttes til en central enhed, vil bygningerne fortsat høre under folkekirken og om end de er taget ud af brug, stå som indviede bygninger. Vi må i den forbindelse forstå og reflektere over, hvad det betyder.

Nye som gamle kirker og kirkegårde er alle indviede. Indvielsen er stadig central, da den understreger kirken og kirkegårdens særlige karakter, åndeligt som historisk, dvs. kirkebygningen skal fortsat betragtes som en kirkebygning med de perspektiver, det fordrer.

Det er her, enhedens egentlige prøve ligger: om det kirkelige blik kan fastholdes midt i administrative og økonomiske hensyn. Dvs. det er uhyre vigtigt, at der skal ligge et arbejdsgrundlag for enheden, der understøtter en sådan helhedstænkning.

Centerdannelser frister let til ensidige perspektiver, et fokus på forvaltning af huse, der ikke er i brug, og hvor man kommer til at glemme de liturgiske og eksistentielt åndelige dimensioner.

Kirkerne er stadigvæk kirker – ikke afindviede, betydningsløse huse.

Det kræver et generøst blik, der rækker ud over det nødvendige vedligehold. Kirker placeret i enheden bliver nok passet på afstand, men kirkedøren behøver ikke derfor være låst og nøglen gemt i en skuffe langt væk. Et indviet hus skal f.eks. gerne være åbent og tilgængeligt – et rum for stilhed, fordybelse og møde med det hellige.

Kirkerne som selvejende

Kirkerne er selvejende. Det forhold må vi ikke glemme, selv ikke for kirker, der lægges ind i den nye enhed. Det sikrer en helt afgørende spænding mellem lokal/regional forankring og national kulturarvs værdi.

De gamle kirker har for langt de fleste vedkommende deres egne menighedsråd og de står under et overtilsyn af stiftsøvrigheden. Sådan vil det være også under etableringen af den nye kirkeenhed.

Den nuværende struktur har i mere end hundrede år skabt en frugtbar balance mellem nærhed og distance – mellem det lokale engagement og det nationale ansvar. Siden 1912, hvor menighedsrådene fik ansvaret for kirkerne, og den efterfølgende konsulentordning fra 1922 blev indført, har vi haft en ordning, der forener æstetisk, teologisk og kulturhistorisk omtanke.

Det har gjort folkekirken til en af de mest sammenhængende og folkeligt forankrede institutioner i landet. Netop denne dobbelthed – menighedsrådets lokale ansvar og stiftets overordnede tilsyn – er afgørende for, at kirkerne fortsat opleves som både folkelige og almene. De er lokalt forankrede, men tilhører hele landet. Det er en

balance, der forener stat og civilsamfund, folk og kirke, nærvær og ansvar. Som biskop Peder Palladius allerede skrev i indledningen til sin visitatsbog, er det biskoppens første opgave "at se til, at kirkeværgen passer på kirken." Det understreger, at kirken altid har været et fælles anliggende, hvor både teologisk og praktisk omsorg må følges ad.

Når en kirke lægges i en enhed under fællesfonden, fjernes den umiddelbart fra dette lokale kredsløb. Den bliver let en sag blandt mange – et økonomisk aktiv i et system, snarere end en levende bygning i et konkret landskab. Den risikerer at miste sin menneskelige forankring og blive reduceret til en prik på et kort, et forvaltningsobjekt snarere end et trosrum. En sådan kirke er imidlertid stadigvæk mere end en kirke gemt væk i en national kirkeenhed. Og det er vigtigt, at man i kirkeenheden og hos de kirkelige myndigheder har blik for dette. Hvis et menighedsråd ikke længere magter opgaven som kirkeværge, bør man i kirkeenheden desuden som udgangspunkt ikke tænke på, hvordan man får lagt den op i enheden, men derimod medtænke de nærmere niveauer i kirken: provsti eller stift – hvor kirken så fortsat kan stå under biskoppeligt tilsyn. Så længe den er en indviet bygning, bør den forblive i kirkens eget kredsløb af ansvar og betydning.

Et nyt og mere generøst blik

Alt for ofte omtales kirker som problemer: "vi har for mange kirker" eller "vedligeholdelsesbyrden er for stor." Sådanne udsagn overser den sanselige og eksistentielle værdi. Vi må insistere på et større og mere nuanceret sprog – et, der genindsætter mening og forankring og ikke overlader det til management og krisehåndtering.

Der kan være kirker og kirkegårde, der i mindre grad har mulighed for at stå velpassede og plejede, hvor kirken ikke kan stå nykalket hele tiden og hvor kirkegården må drives mere ekstensivt – det er allerede virkeligheden – men ånden i arbejdet med de gamle kirker skal være respektfuld og inddragende også selv, når befolkningsgrundlaget er lille og pengene små.

Enheden må derfor ikke blive et redskab til afvikling, men et sted, der fremmer lokale og decentrale løsninger. Historien om kirkerne må holdes åben – som en fortælling om muligheder, arv og håb.

Som forfatteren Jenny Odell har påpeget, er forestillingen om nødvendighed ofte en konstruktion – ikke en kendsgerning. Derfor må vi nægte at se kirkerne som en byrde for fællesskabet.

Konkrete eksempler – billeder i landskabet

Madum Kirke ved Ulfborg – er et lille sogn på godt 200 indbyggere, hvor gudstjeneste afholdes ca. en gang om måneden. Kirken står som en perle af granitkvadre og Jais Nielsens stærke og særprægede krucifiks står på alterbordet med den lille farvestrålende mosaikrude i apsis, udført af den samme kunstner.

Ubjerg Kirke placeret på et værft midt i marsklands-kabet beliggende ved den dansk-tyske grænse bærer vidnesbyrd om tilhørsforhold i et grænseland. En perle af et anlæg, hvor samspillet mellem kirke og kirkegård er så fint, og hvor kirken er rig på historie. Sognet har knap 300 indbyggere. Her er både dansk- og tysksproget gudstjenester, en gudstjeneste ca. hver fjortendes dag.

Hjerpsted Kirke, et sømærke med udsigt over marsken, minder os om, at kirker ikke blot er huse, men pejlemærker, hvor himmel og jord mødes. Her bor 83 mennesker og her er to søndagsgudstjenester om måneden.

Hver enkelt kirke er unik – ikke udskiftelig. De minder os om, at historien aldrig kun er lokal, men fælles. En kirke for to hundrede mennesker eller mindre tjener også sit formål, ikke mindst på de mindre steder, hvor kirken også ofte tjener som samlingssted. Hvis vi vil fremme bosætning i hele landet, må vi glæde os over hver gudstjeneste, hver levende menighed – stor som lille.

Kirkerne som resonansrum

Digteren Wallace Stevens skrev: "Jeg er det, der er omkring mig."
Kirkerne er ikke blot bygninger, men resonansrum, hvor vores væren i verden formes. Når vi taler om dem som byrder, gør vi os selv fattigere.

At abstrahere kirkerne fra landskabet og den menneskelige erfaring fratager dem deres sjæl. De må ikke reduceres til diagrammer og vedligeholdelsesbudgetter. De forbinder håndværk, arkitektur og tro – erfaringer, der rører ved tidens og kulturens dybder.

Derfor har vi brug for et generøst, taknemmeligt blik på de gamle bygninger – et blik, der ser dem som levende resonansrum, ikke som udgiftsposter.

Konkrete råd

Lad klokkerne ringe

Sørg for, at klokkerne fortsat ringer morgen og aften – også i kirker med få gudstjenester.

Styrk det lokale ansvar

Fasthold valg af kirkeværge ved den enkelte kirke og skab lokale ansvarsposter, der forbinder mennesker med kirken.

Hold dørene åbne

Lad kirkerne møde mennesker i hverdagen – også i egne, hvor der sjældent er gudstjeneste.

Accepter patina og tidens spor

Man må gerne kunne se på en næsten 1000 år gammel bygning, at generation efter generation har slidt på den.

Vedligeholdelse skal sigte mod, at bygningen *bevares* – ikke nødvendigvis, at den altid ser nyistandsat ud.

Giv plads til lokale kirkelige handlinger

Giv mulighed for, at medlemmer og borgere fortsat kan få en kirkelig handling og blive begravet ved deres hjem- eller slægtskirkegård – også i kirker, der indgår i nye enheder.

Kirke og kirkegård er fortsat indviede rum og steder.

Bevar kirkerne som selvejende

Kirkerne er selvejende, og det bør de forblive – også hvor menighedsrådet har svært ved at løfte opgaven.

Tænk kreativt: Hvordan kan lokal forankring og national betydning forenes?

Involver lokale ildsjæle

Giv plads til, at lokale frivillige kan inddrages i pasning og vedligehold af kirke og kirkegård, fx gennem kirkelaug, som holder øje med bygningen og tjekker taget.

Beskyt kirkernes særlige værdi

Undgå, at kirkernes beståen bliver en økonomisk presbold. Anerkend, at også i tyndtbefolkede områder bærer de gamle kirker en uvurderlig tyngde i landskabet.

Bevar modet og glæden

Menighedsråd må ikke lade sig kue. Det er ok at have kirker i små sogne og med begrænset kirkegang – hver gudstjeneste og menighed er værdifuld.

Styrk samarbejdet med Nationalmuseet og stifternes kirkegårdskonsulenter

Sørg for, at samarbejdet fungerer i praksis, og overvej fleksible løsninger med lokale fagfolk for at undgå ventetid og dobbeltarbejde.

Tænk helhed og tværfagligt

Inddrag flere perspektiver – både lokalt (præst, organist, graver) og regionalt (provst, biskop) – og videreudvikl konsulentordninger i forbindelse med nye kirkeenheder.

Dyrk det fælles sprog og kærlighed til kirkerne

Øg bevidsthed, engagement og omsorg for kirkebygningerne i hele fællesskabet.

Kirkerne som langsomhedens og nærværets huse

Den finske arkitekt Juhani Pallasmaa skriver: "Arkitektur skal bremse oplevelsen, standse tiden og forsvare tavshed og naturlig langsomhed." Kirkerne skal ikke gemmes væk, men holdes åbne og nærværende – som levende rum, der vækker nysgerrighed og forankring.

De gamle kirker repræsenterer en kultur, hvor tid, materiale, håndværk og menneskelig erfaring forenes. At miste dem, er at miste en sanselig og eksistentiel dimension af livet i landskabet. Kirkerne skal opleves, røres og betrædes.

Juhani Pallasmaa trækker i den forbindelse et citat af den australske forfatter Tyson Yunkaporta frem: "Skabelse er ikke en begivenhed i fortiden, men en fortsat praksis, der kræver vogtere, som holder forbindelsen levende." De gamle kirker er netop sådanne steder for fortsat skabelse – levende huse, hvor vi igen og igen kan skabe mening. Lad os derfor ikke gemme dem væk, men holde dem åbne – ikke kun af pligt, men af kærlighed.

En kultur, der mister sine kirker, mister ikke blot bygninger, men sin evne til at erfare verden i dybde og langsomhed. De gamle kirker er ikke problemer, men på én gang erindringssteder og resonansrum i et landskab, der ellers bliver mere funktionelt og fladt.

Uden dem bliver vi lettere, fattigere – og mere hjemløse.

Litteratur

Maja Hagerman, *Trådarna I Väven*, Stockholm 2019
Robert Pogue Harrison, *The Dominion of the Dead*, Chicago 2003
Per Kristian Madsen, *Guds huse på landet*, Aarhus 2023
Jenny Odell, *Red Tiden*, Zetland 2025
Peder Palladius, *En Visitatsbog*, Anis 2003
Juhani Pallasmaa, *The Eyes of the Skin, Architecture and the senses*, John Wiley and Sons Ltd., 2024 (2012)
Juhani Pallasmaa, *The thinking hand. Existential and embodied wisdom in Architecture*, John Wiley and Sons Ltd, 2009

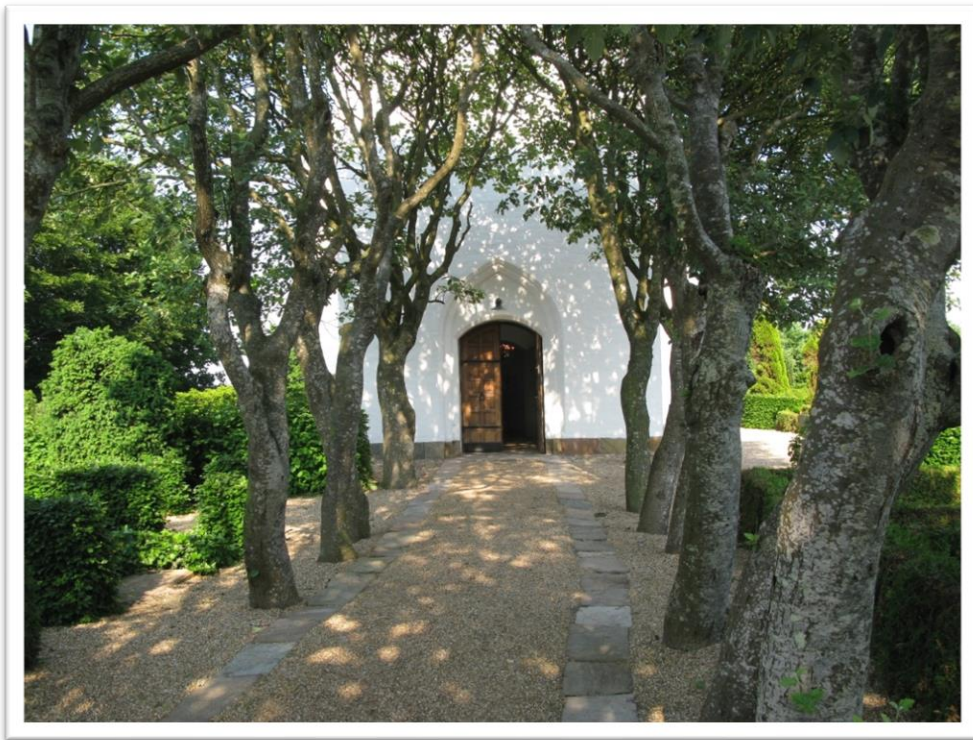
Fotos

Forside: Sneum kirke, foto Mette Fauerskov

Side 16: Sneum kirke, foto Mette Fauerskov

Tak

Hvor er det en stor gave at have gode folk omkring sig, som positivt kritisk læser med og fortsat korrigerer ens opfattelse. Dette manifest kunne ikke være blevet til uden med- og modspil fra stiftskontorchef Elisabeth Aggerbeck, landskabsarkitekt og kirkegårdskonsulent Mette Fauerskov, provst Margrethe Dahlerup Koch, Kgl. Bygningsinspektør Gunilla Rønnow, domprovst Morten Thaysen, stiftsfuldmægtig Sussie Viig og kunststuderende Anna Margrethe Westergaard. Tak til jer alle. En særlig tak til arkitekt Anders Kærsgaard, Silkeborg, som introducerede mig for den finske arkitekt Juhanni Pallasmaa. At læse hans bøger har for mig været en umådelig stor hjælp til at udtrykke det, som ligger mig på hjertet med dette manifest, nemlig en stor kærlighed til de danske kirker og at det er en stor gave for os i folkekirken at må tage vare på dem.

SNEUM KIRKE, FOTO METTE FAURSKOV